

RÁZSÓ GYULA:

A XV—XVII. SZÁZADI ANTIFEUDÁLIS MOZGALMAK HADMŰVÉSZETI PROBLÉMÁI

„Mars jegyében él e század,
békesség és csönd fiának
nem leled sehol becsét;
csak merész tirannusoknak,
akik minden rosszra gyorsak,
nekik hódol itt a nép.
A dühöngők fékevesztett
indulata pusztít, éget,
sajátjuknak sincs kímélet
s a kor példaképe lesznek.”

Az ismeretlen francia költő híven adja vissza korának érzéseit. A feudalizmus hosszú századai alatt járványok, éhínség, háborúk és hatalmaskodások tették sokszor szinte elviselhetetlenné az emberek életét. Az állandó zűrzavar, a központi uralkodói hatalom gyengesége folytán a közbiztonság szinte teljes hiánya létbizonytalanságot, időről időre megerősödő anarchiát idézett elő. Belső vagy külső fékező erő alig korlátozta a feudális uralkodó osztály gátlástalan, kizsákmányoló uralmát, önkényeskedéseit.

A feudális anarchia viszonyai között a társadalmi mozgalmak legmagasabb formája, az osztályharc is egyéni, decentralizált, és tegyük hozzá rendkívül brutális formát öltött. Ahogy egy feudális tartományúrnak a legkisebb ürügy elegendő volt ahhoz, hogy fegyvert ragadjon szomszédja, hűbérura, vagy akár uralkodója ellen, a feudális magánmegtorlás, a „fehde” pedig elismert jogszokássá lépett elő, úgy bármilyen, akárcsak pillanatnyi súlyosbítás a megszokott terheken egész tartományok parasztságát megmozdította gyűlölt urai ellen.

Nem véletlen tehát, hogy a feudalizmus több mint évezredes időtartama alatt alig akadt olyan évtized, amikor Európa valamely pontján a kizsákmányoltak ne szálltak volna szembe fegyveresen elnyomóikkal. Ezek az antifeudális felkelések a résztvevők számát és társadalmi összetételét, a felkelés célját és jellegét, valamint eredményességét

tekintve lényegesen eltértek egymástól. Voltak közöttük helyi parasztmegmozdulások, városi szegények és céhlegények „bérharcai”, egész tartományokat magukkal sodró jobbágyfelkelések, s rendkívül széles társadalmi bázisra támaszkodó szabadságharcok. (Mint pl. a cseh-huszita mozgalom, Jeanne d'Arc népi mozgalma, a svájci konföderáció Habsburg- és Valois-ellenes harcai, vagy a gueux-k népi felkeléséből kisarjadt németalföldi polgári forradalom.)

Tulajdonképpen egyetlen lényeges kapcsolat fűzte egymáshoz ezeket a mozgalmakat: gyakran vezetőik és résztvevőik közvetlen szándékától függetlenül gyengítették a feudális társadalmi rendet.

Velük kapcsolatos vizsgálatainkat nehezíti, hogy az egész kisméretű felkelésektől eltekintve, ahol a résztvevők homogenitása többé-kevésbé adott volt, szinte valamennyi mozgalomban különféle társadalmi osztályhoz és réteghez tartozó, különböző jogállású személyeket találunk. A mozgalmaknak többnyire sem kialakult vezető rétege, sem megfelelő tömegbázisa nem volt s jelentős részében alig ismerjük azok mozgatóerőit, politikai és katonai célkitűzéseit.

Mindezek ellenére bizonyos közös sajátosságok megfigyelhetők. A mozgalmak egyik lényeges s első látásra meglepőnek ható vonása az, hogy számuk és intenzitásuk általában nem fokozódik arányosan a feudális rendszer hanyatlásával. Tény, hogy pl. a XVII. század derekán Franciaországban, Oroszországban és Kínában, valamint kisebb mértékben más országokban is, számos heves parasztmogalom tüze lobbant fel, de ezek nem fenyegették létében a feudalizmust. Másképpen áll a helyzet a XIV—XVI. századi antifeudális felkelésekkel.

Ezek rövid, szinte jelzésszerű felvázolása is sokatmondó: a flandriai városok antifeudális harcaik során 1302-ben Courtrai-nál fényes francia lovagsereget semmisítenek meg; 1358-ban a párizsi polgárság és a vidéki jobbágyság szinte egyidőben kirobbant felkelése — a Jacquérie — alapjaiban rázza meg a francia feudális társadalom épületét; a Wat Tyler vezette felkelők 1381-ben Londont elfoglalják; a svájci parasztok és polgárok több évszázados küzdelemben vívják ki függetlenségüket a környező nagy feudális hatalmakkal szemben, a cseh nép nagy szabadságharca: a huszita háború, katonailag teljes sikert arat, a spanyol polgárok és parasztok hatalmas felkelése, a comuñeros-mozgalom 1520—22-ben az utolsó kísérlet a megmerevedő spanyol feudális társadalmi rend korszerűsítésére, a százados előkészület után a nagy német parasztháborúban kulminálódó német antifeudális mozgalmak ugyancsak veszélyeztetik a feudális rendszert; Budai Nagy Antal és Dózsa György parasztháborúi is válságba hozzák a magyarországi uralkodó osztályok helyzetét; s végezetül, de nem utolsósorban a korai antifeudális mozgalmakat betetőző németalföldi polgári forradalom Európa egy részén meg is dönti a feudális társadalmi rendet.

Mindezek a felkelések a feudális társadalmi rendszer válságát juttatták kifejezésre. A termelőerők fejlődése változásokat követelt a társadalomban, de a politikai, jogi és hatalmi felépítmény még nem tükrözte ezeket. Így a gazdaságilag megerősödő, ám politikai jogok-

ban erősen korlátozott társadalmi rétegek, főleg a városi polgárság és a jobbágyság felső, legmódosabb csoportjai fokozatosan az anti-feudális mozgalmak vezető rétegeivé váltak s harcot indítottak a jogokért, amelyek megszervezése a feudális terhek csökkentésével, illetve megszűnésével volt arányos, és siker esetén a termelés és értékesítés szabadabbá válásával ez osztályok, rétegek további megerősödését jelentette.

A gazdasági változások a feudális uralkodó osztály nagy részét hátrányos helyzetbe hozták. Többségük — Engels szavaival élve — „kezdet a kései középkor társadalmában gazdasági tekintetben feleslegessé, sőt akadállyá válni”. A feudális gazdálkodásból származó jövedelmeik csökkentek, igényeik viszont emelkedtek. S ezt egy módon: jobbágyaik fokozott megterhelésével kívánták ellensúlyozni. Ezt azonban bizonyos mértékig megnehezítette az a körülmény, hogy a feudális uralkodó osztály politikailag nem volt egységes, mivel Európa egyetlen országában sem dől el még a harc a városokra és a nemesség egyes rétegeire támaszkodó uralkodói hatalom és ama nemesi csoportok között, amelyek nemcsak választott vagy kinevezett szerveiken át, hanem közvetlenül is gyakorolni akarták a hatalmat; még nem alakultak ki a központosított monarchia kormányzási eszközei: a bürokratikus államapparátus, s hasonlóan csak a csirái léteztek még az állandó zsoldoshadseregnek is. Ez a megosztottság nem csekély mértékben segítette elő, hogy a kizsákmányolás fokozódásának folyamatában az antifeudális erők ellenállásának lehetősége megnőtt és a siker reményével kecsgetett. Volt azonban egy olyan körülmény, amely e remény valórávását különösen aláhúzta, illetve XIV—XVI. századi antifeudális felkelések veszélyességét a feudális uralkodó osztály számára potenciálissá tette. Ez az uralkodó osztály kezében levő feudális hadsereg ideiglenes válsága volt.

A XIV—XVI. század átmeneti jellegű a hadművészet történetében. Az a nemesi nehézlovasság, amely kezdeteiben már a IV. századtól, s teljes kifejlődésében a VIII. századtól uralta a nyugat-európai csatamezőket, a XIV. század elejétől kezdve — éppen a termelőerők fejlődése következtében — fokozatosan vesztett súlyából, úgyannyira, hogy a nemesség katonai monopóliuma is megszűnően volt.

Az a feudális uralkodó osztály, amely a korábbi századokban privilegizált helyzetében tartós fölényt vívott ki más katonatípusokkal szemben, a XIV. századra fölényét elvesztette. Az előbbi századok nehézlovasának fegyverzete, amely a fölény biztosítója volt, olyan luxuscikknek számított, amit csak tehetősebb földesúr vásárolhatott meg magának. A fegyverzet sikeres felhasználása viszont feltételezte, hogy a nemes (lovag) életmódjának is tekintse a hadakozást. Az így létrejött állandó gyakorlat pedig magasan a képzetlen paraszti és polgármilíciák fölé helyezte. Többször is előfordult, hogy kis létszámú lovagseregek öt-, sőt tízszeres túlerejű milíciát győztek le.

Mint említettük, ez a fölény a XIV. századra már eltűnően volt. A közben kialakuló zsoldossággal párhuzamosan a lovagi hadsereg háttérbe szorult, amihez az a tény is hozzájárult, hogy a nemesség

zöme — egyéb okok miatt is — alkalmatlanná vált a fegyverviselésre, és mind ritkábban és nehezebben teljesítette katonai hivatását, a feudális állam megvédésének feladatát. Ez utóbbit egyre inkább a zsoldos-csapatok látták el, amelyek tekintélyes részét már nem nemesi származási katonaság alkotta. Kérdés, hogy a feudális lovagi hadsereg eme válságának időszakában, amely, mint láttuk, egyben az antifeudális mozgalmak megsokszorozódását is hozta, a nemesség felismerte-e ez utóbbiak leverését legkönnyebben biztosító zsoldosseregek létrehozásának szükségét? Adataink egyértelműen bizonyítják, hogy a zsoldosok nagyarányú térhódítását a nemesség maga is elősegítette. Albert király 1438-ban a koronázási dekrétumában pl. a feudális uralkodó osztály megnyugtatására kijelentette, „általános felkelést addig nem hirdet az országlakosoknak, míg a zsoldoskatonák az ellenségnek el-
lent tudnak állni”. 1445-ben Franciaországban már létrejöttek az állandó zsoldoshadsereg csírái, az ún. „compagnie d’ordonnance”-ok jelezvén, hogy új fejezet kezdődött a hadtörténelemben.

A zsoldosok mellett számos más, a későbbiekben többnyire ugyan-csak elzsoldosodó gyalogos katonatípus — flandriai, angol, cseh és svájci — lépett fel, ami ugyancsak a nehéz lovagi lovasság fölényének elmúlását bizonyítja. A „fegyvernemek királynője” ezzel csaknem ezredéves visszaesés után újból csatadöntő fegyvernemmé vált, s a XV. század második felében, elsősorban a svájciak révén, nyílt harcban, támadva is legyőzte az elavult lovagi lovasságot, amellyel szemben pedig korábban csupán defenzív sikereket mutathatott fel.

E gyalogos típusokra azért is kívántuk a figyelmet felhívni, mert nagy többségükben antifeudális milíciák leszármazottai. L. pl. a flandriai gyalogságot, a huszitákat, vagy a svájciakat. Az egyébként császárhű — és pénzéhes — Landsknechtek is tömegével jelentkeztek a nagy német parasztháború „keresztény gyülekezetei”-be.

Az első fontosabb harc, amelyben forrásaink ágyúkat említenek, az 1346-os Crécy csata volt. Több mint egy századnak kellett eltelnie, míg az új fegyver legalább is esetenként csatadöntő szintre emelkedett: 1451-ben Formigny-nál a francia ágyúk szétverték egy angol íjász-sereget, két évvel később pedig II. Mohamed ágyúi befalazhatatlan rést lőttek Bizánc vastag falain. A tűzfegyverek azonban lassan fejlődtek: a XVI. század elején pl. a fejlődés élvonalába tartozó Landsknechteknek még csak harmadrésze lővész; hosszú ideig alacsony maradt az ágyúk és a kézilőfegyverek határfoka, s használatuk is csak lassan szorította ki az íjat és a hidegfegyvereket. Ismeretes, hogy a feudális uralkodó osztály kezében a zsoldoskatonaság az antifeudális felkelések sikeres felhasználásának eszköze lett. A fegyelme-zett, jól képzett katonák alkalmazása ugyanis döntő fölényt biztosított a rosszul felszerelt, gyakorlatlan felkelő seregekkel szemben. Más volt azonban a helyzet azoknál a felkeléseknél, ahol a mozgalmak legharcképesebb elemeit is zsoldosok, vagy még inkább korábban zsoldosszolgálatot teljesítő jobbágyok, kisenemesek és városiak alkoták. Így Dózsa seregének katonailag legértékesebb részét is a katonaviselt hajdúk jelentették. A zsoldoshadseregek említett fölénye ter-

mészatesen lassan bontakozott ki. Ennek feltétele a hadművészet történetében forradalmi változásokat hozó tűzfegyverek lépésről lépésre történő, sokszor igen nagy kitérőkkel terhes, a termelőerők mindenkori állapotának függvényében való megjelenése volt.

Így érthető, hogy a lovagi lovasság, egészen páviai végső kudarcáig (1525), sok csapást tudott mérni mind a zsoldoscsapatokra, mind az antifeudális milíciákra. (Magukkal a zsoldosokkal — főleg a magas fenntartási költségek miatt — mindig elégedetlenkedtek megbízóik, s helyükbe többnyire félig reguláris parasztmilíciákat szerveztek.)

Mindezek összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy a XIV—XV. századi antifeudális felkelések a hadtörténet átmeneti jellegű szakaszára estek, egy olyan időszakra, amelyben a feudális lovagi hadsereg fokozatosan háttérbe szorult és a fejlődést hordozó zsoldosság a történelem színterére lépett. Ennek tudatában válik igen fontossá éppen az antifeudális mozgalmak hadművészetének megítélése, ami rendkívül bonyolult feladat.

A probléma kutatója igen csak járatlan ösvényen kényszerül haladni. Főleg a parasztfelkelésekről szóló forrásaink rendkívül hiányosak és pontatlanok. Az eseményeket, a hadak szervezetét, vezetőik jellemét és tetteit leginkább csak ellenséges beállítottságú krónikás tolmácsolásában ismerjük meg. Homályban maradnak a vezérek hadászati elgondolásai — már ahol ilyeneket fel lehet tételezni —; nincsen megbízható képünk a felkelő sereg létszámviszonyairól és hadmozdulatairól sem. Ez magyarázza, hogy a legtöbb parasztháború katonai történetének tudományos szintű feltárása és feldolgozása még a jövő feladata, s amíg e részletmonográfiák el nem készülnek, általános érvényű következtetéseket csak munkahipotézis igényével vonhatunk le.

A kutatási nehézségeken túlmenően a polgári hadtörténetírás politikai-ideológiai okokból sem foglalkozott a kérdéssel. Delbrück, Lot, Köhler és a többi ismert hadtörténész nem fordított gondot a parasztfelkelések hadművészetének elemzésére, azt állítják, hogy ezek nem többek „felizgatott barbár tömegek eszeveszett pusztításánál”. A városi, illetve polgári jellegű katonaság harcait már bővebben elemzik, a cseheket és a svájciakat pedig egyenesen a hadművészet forradalmárainak tartják, tagadva egyszersmind mozgalmuk általános forradalmi jellegét.

Ennél gazdagabb, bár korántsem kielégítő a marxista hadtörténeti irodalom. Engels zseniális tanulmánya a német parasztháborúról le rakta az antifeudális harcok feldolgozásának elméleti alapjait, s a szovjet hadtörténetírás Bolotnyikov, Sztyenka Rázin és Pugacsov felkeléseinek elemző feldolgozásával, az NDK hadtörténészei — minde nek előtt Bensing és Hoyer — az 1524—1526-os német parasztháború hadtörténetének ismertetésével, a csehszlovák hadtörténészek — első sorban J. Durdik — a huszita hadművészet lényeges alkotó elemeinek tisztázásával, jelentősen előrevitték a probléma megoldását, összefoglaló hadművészeti elemzésre azonban még egyikük sem vállalkozott.

Ami pedig a magyar vonatkozású antifeudális mozgalmakat illeti, az 1437-es erdélyi felkelésnek még sem magyar, sem román hadtörténeti feldolgozása nincs, a Dózsa felkelés katonai irodalmát pedig mindmáig Márki Sándor egyetlen, még 1914-ben írt tanulmánya képviseli.

Előadásunk további részében két probléma felvetésére szorítkoznak: 1. Beszélhetünk-e az antifeudális felkelések hadművészetéről egyáltalán, 2. Hogyan határozhatjuk meg egy sikeres XIV—XVI. századi antifeudális küzdelem előfeltételeit.

*

Az antifeudális harcok hadművészetét vizsgálva első pillantásra szembeötlik, hogy lényeges különbség mutatkozik meg az egyes felkelő hadseregek színvonala között. Három hadsereg — a cseh-huszita, a svájci és a XVI. század végi németalföldi — szervezete és hadművésze messze felülmúlja kora átlagszínvonalát, sőt nem túlozunk, ha azt állítjuk: a legfejlettebbek kortársaik között. A többi hadsereg ezzel szemben nem éri el az átlagot, sőt általában mélyen alatta marad. Mégis tévedés lenne azt állítanunk, hogy hadművészetről kizárólag csak a fenti három hadsereggel kapcsolatban beszélhetünk. Bizonyos közös vonások valamennyi antifeudális mozgalomban megtalálhatók, s ez lehetővé teszi számunkra, hogy még oly eltérő mozgalmakat is, mint a Jacquérie, vagy a huszita szabadságharc együtt vizsgáljunk.

A leglényegesebb, valamennyi felkelőseregre jellemző közös vonás a csapatok és hadművészetük *forradalmi* jellege. Ez azt jelenti, hogy — néhány kivételtől eltekintve — nem előre szervezett és felkészített fegyveres erők vették fel a harcot az elnyomókkal, hanem spontánul összeverbuválódott, katonailag többnyire képzetlen, a reguláris hadviselésre egyelőre képtelen csapatok. De ez a körülmény azt is magával hozta, hogy a felkelés szinte mindig jelentős tömegbázissal rendelkezett, a lakosság nagy többsége támogatta az antifeudális felkelőket. Ezek ily módon többnyire hamarosan jelentős létszámfölényt biztosíthattak a feudális erőkkel szemben. A forradalmi jelleg bizonyítéka ugyanakkor az egyes harcosok és vezetőik lelkesedése és önfeláldozása. Mindez pedig a felkelések viszonylag gyors elterjedését és kezdeti offenzív természetét eredményezte.

A felkelések első szakaszában ily módon ellentmondásos helyzet alakult ki; a felkelők létszámfölényben vannak, az ellenség még nem szedhette össze erőit; *hadászati*lag tehát a felkelés offenzívában van. Ezzel szemben az antifeudális hadsereg *harcászati*lag képtelen az offenzíva eredményes végrehajtására, erejéből csupán irreguláris jellegű harccselekményekre telik, amelyek pedig nem alkalmasak a győzelem kivívására. Tény, hogy főleg a parasztok évszázados tapasztalatokkal rendelkeztek az ilyen jellegű harcokban — nagyon sok kisebb feudális és zsoldoscsapat semmisült meg a paraszti cséphadarók csapásai alatt. Esetenként még nagyobb sikerek is előfordultak. Ilyen

harc móddal aratták a svájciak első győzelmeiket Morgarten és Sempach térségében, az Appenninek hegyi lakói irtották ki 1350-ben Landau bűszke „Nagy Kompániáját”, ahol egyébként több száz magyar zsoldos is szolgált, így verték szét 1500-ban Hemmingstettnél az észak-német Dittmarschok parasztjai János dán király lovagseregét, s így harcoltak az első németalföldi felkelők is, akiket az elnyomó spanyol urak megvetéssel, gueux-nek, vagyis koldusoknak neveztek el. Mindez lehetett sikeres egy-egy alkalommal, vagy rendkívüli körülmények között, a teljes siker kivívásához azonban általában többre volt szükség. Ezt ismerték fel a nagy felkelő vezérek — Guillaume Caillet-től Žiškán át Dózsa Györgyig. Valamennyien lázas erőfeszítéseket tettek seregük megszervezésére, regularizálására. Katonáikat kiképezték, zászlóaljakra osztották, tiszteket neveztek ki. A német parasztháború néhány hónapos felfelé ívelő szakaszában a legtöbb parasztsereg vezetői szabályzatokba rögzítették a hadsereg szervezését és a katonák feladatait. Jellemző, hogy amikor a Tauber-völgyi parasztsztag egy sikeres vállalkozása után 1000 új önkéntessel gyarapodott, vezetői már is szükségesnek látták, hogy átszervezzék az alakulatot, s a katonák számára részletes szabályzatot dolgozzanak ki.

Azok a parasztfelkelések, amelyek nem tudtak átnőni az első, irreguláris szakason, vagy amelyek vezetői ezt meg sem kísérelték — mint az 1381-es és 1450-es angliai felkelés vezérei — gyors bukásra voltak ítélve. Részben ezzel magyarázható az antifeudális felkelések nagy részének rövid lefolyása. A parasztseregek többségének gyenge volt a kohéziós ereje, az első súlyosabb csapás könnyen szétszórta az irregularitás szintjét még túllépni nem tudó csapataikat. Másfelől gyakran jelentkezett a feudális hadviselés egyik legsúlyosabb általános problémája: az ellátás megoldatlansága, ami a rendezetlen, fegyelmezetlen parasztseregekben súlyos következményekkel járt. E nehézségek ugyanis az első lelkesedési hullám elültével gyakorta felbomlasztották a fegyelmezetlen és harcban járatlan felkelő csapatokat.

A városi antifeudális felkelések szilárdabb alapokból fejlődtek ki. Társadalmi és gazdasági bázisaik viszonylagos stabilitása lehetővé tette számukra az esetleges kudarcok könnyebb elviselését, a felkelők között rendszeren több volt a katonaviselt elem, gyakran — mint az itáliai vagy flandriai városok megmozdulásainál — a városi zsoldosok kontingensei alkották a sereg magvát. A szervezkedés és a sereg együtt tartása sem jelentett olyan megoldhatatlan feladatot, mint a parasztháborúban.

A forradalmiság egyik hajtóereje a *forradalmi ideológia* volt. Ebben valamennyi felkelést tekintve sok közös vonást találunk. Mindenekelőtt az ideológia vallási, s ugyanakkor egyházellenes jellege szembetűnő; ez természetes is: az egyház — írja Engels — „a fennálló társadalmi rend legáltalánosabb összefoglalója és szentesítője volt. Világos tehát, hogy ezáltal a feudalizmus elleni minden általánosan megfogalmazott támadásnak elsősorban az egyház ellen kellett irányulnia.” A legtöbb felkelésben nem vitték tovább következetesen az egyház elleni támadást, nem törekedtek az egész feudális rend megdön-

tésére, nem is tudták elképzelni, mit csináljanak, ha kezükbe került a hatalom. Ha viszont ezt a döntő lépést is megtették, mint a husziták és a németalföldi protestánsok, ez szinte lökésszerűen fokozta ideológiájuk, s ezáltal mozgalmuk hatékonyságát.

A másik ideológiai mozgóterő a *patriotizmus* volt. Froissart megemlíti, hogy a poytiersi vereség után azt beszélték a parasztok, „hogy a francia nemesség, lovagok és fegyvernökök szégyent hoznak a királyságra árulásukkal, s igen hasznos volna egytől-egyig elpusztítani őket, hogy irtmagjuk se maradjon”. A francia krónikás ebből a gondolatból kiindulva vezeti le a középkori Franciaország legnagyobb parasztfelkelésének, a Jacquérié-nek keletkezését. E patriotizmus jelentős szerepet kapott többek között a svájci, a cseh és az 1514-es magyarországi harcok ideológiai mozgóterői között.

Az ideológiai tisztázatlanság folytán az antifeudális mozgalmak vezetői csak ritkán tűztek ki világos és konkrét politikai és katonai célokat maguk elé. Nem az uralkodó és általában a feudális rendszer megsemmisítésére fogtak fegyvert, csupán jogaikat védik az „áruló” nemességek szemben. Ezért sok esetben kiegyezésre hajlóak. Wat Tyler, az 1381-es angol parasztfelkelés vezetője az első sikerek után azonnal tárgyalni kezdett a királlyal; az első kolozsmonostori szerződés megkötésével az 1437-es erdélyi parasztfelkelés vezetői is kihasználatlanul hagyják a győztes bábolnai csata potenciális lehetőségeit, a német parasztháború bukásának pedig legfőbb oka ugyancsak a vezetők azonnali kiegyezési törekvéseiben rejlett.

Az antifeudális mozgalmak ideológiájának megfogalmazói eretnek írástudók, az egyházi hierarchia legalacsonyabb fokán álló, a lázadók körében élő papok, sőt diákok. A felkelések vezetői többségükben az adott mozgalom felső rétegeinek képviselői, vagy saját elnyomó osztályukkal szembe forduló elemek. A történelem meg nem értése volna részünkről, ha tagadnánk, hogy Guillaume Caillet katonaviseltes kisnemes, Wat Tyler falusi ács, John Ball, Thomas Münzer és Mészáros Lőrincz egykori vagy működő papok, Florian Geyer, Geismair, Götz von Berlichingen, Žižka és Dózsa nemesek voltak. Sőt, az is előfordult, hogy uralkodó hercegek — mint Navarrai (Gonosz) Károly, vagy Ulrich württembergi herceg is — legalább is ideiglenesen az antifeudális parasztfelkelőkhez csapódnak.

Sokszor elhangzik, hogy a legtöbb antifeudális felkelés, mindenekelőtt parasztfelkelés bukásának legfőbb okai között az ún. lokálpatriotizmus szerepelt. Amennyiben ez igaz, százszorosán igaz, hogy a lokálpatriotizmus a zavaros ideológia eredője volt, egy olyan ideológiáé, amely a feudalizmus megsemmisítését, s egy új társadalom helyébe adását nem is sejtette. Így érthető a parasztok megelégedettsége, a nemesek saját területükről történt elűzése után, vagy az első sikerek hatására elért viszonylag kedvező — később soha be nem tartott feltételű ígéreteket készpénznek vevése részünkről. Mindezek pedig egyenesen vezettek az egész nemesség teljes leverésének elhanyagolásáig. A legkirívóbb példa erre a német parasztháború története, ahol az összes-

ségükben jelentős túlerőben levő parasztseregek nem segítettek egymáson, s az együttműködés hiánya hamar vereséghez vezetett.

Mindez nem jelenti azt, hogy az antifeudális mozgalmak hadászata ab ovo kétségbe vonnánk. De igaz az, hogy az antifeudális mozgalmak *hadászata*ról csak olyan esetekben beszélhetünk, amikor 1. a mozgalom túllépte az irreguláris szakaszt. 2. vezetői tehetségesek, képesek megfogalmazni a hadászati célt s azt el is tudják fogadtatni, 3. megfelelő tér és idő áll rendelkezésére azoknak az erőknek, amelyek egyéb feltételektől is meghatározottan e cél elérésére hivatottak. Ezek a feltételek csak ritkán voltak meg.

A legtöbb paraszt- és városi mozgalom lefolyása lényegében azonos képet mutatott — a sérelmeik miatt forrongó felkelők tervszerűtlenül pusztítani kezdték az úri kastélyokat, majd a hatalmasra duzzadt áradat, felélve saját területét, cél nélkül tovább hömpölygött. Menet közben a parasztok csatlakozásra szólították fel az útjukba eső városokat. Sokszor az első vereség, vagy erősebb feudális hadsereg jelenléte a felkelők mérsékeltebb elemeit hamar óvatosabbá tette, akik hajlottak a kiegyezésre, és csakhamar megbontották a parasztsereget. A tapasztaltabb és ravaszabb feudális vezérek ezt hamar kiismerték és kihasználták. A városiak mozgalmi abban különböztek a fentiekől, hogy még passzívabb, defenzívebb jellegűek voltak, céljuk pusztán a város, vagy a városlakók bizonyos rétegei privilégiumainak megőrzése volt.

A feltételek hiánya miatt a parasztseregek hamar elvesztették offenzív készségüket és védelembe vonultak, ami pedig általában seregeik gyors felbomlását, a bátor, a felkelés eszméjéhez hű kisebbség széttűzését, s ily módon a mozgalom bukását idézte elő. Azokat az eseteket, amelyek az irreguláris szintet túlhaladták, többnyire az offenzív hadászat megmaradása jellemezte. Az is előfordult természetesen, hogy a reguláris szintre való emelkedés, ha a helyzet úgy kívánta, a defenzív hadászat segítségével ért el döntő eredményeket. Itt a flamand városok XIV. századi függetlenségi harcaira és főleg Svájc edzett hegylakóinak szívós önvédelmi háborúira gondolunk elsősorban. Ugyanez a hadászat jellemezte némileg magasabb szinten — több korlátozott célú offenzívával kombinálva — a németalföldi polgári forradalom hadseregét is.

A magyarországi Dózsa-féle felkelés történetét tanulmányozva ugyancsak bizonyos hadászati koncepció elemeit ismerhetjük fel. Eleendő, ha itt utalunk a sereg alföldi útjára, Temesvár ostromára, és azokra az elszórt jelzésekre, amelyek szerint Dózsa távolabbi célja Erdély elfoglalása volt.

A szó igazi értelmében vett hadászattal kizárólag a huszita háborúkban találkozunk. Már az első nehéz években arra törekedtek a mozgalom vezetői, hogy csapataik nyugtalanítsák az ellenséget, s elvágják utánpótlási bázisaitól. De nem riadtak vissza a nyílt ütközetektől sem. Amikor világossá vált a huszita hadak harcászati fölénye, ezt csakhamar hadászati is kamatoztatták. Megindították a környező országokba az ún. nemes célú hadjáratokat. Céljuk kettős volt: egyfelől

lekötni, pusztítani, megfélemlíteni az ellenséget, másfelől a szomszéd országokban növelni a mozgalom tömegbázisát. Ily módon nagyszerűen ki tudták aknázni a huszitizmus szociális tartalmából fakadó társadalmi vonzóerejét; úgy növelték saját erőforrásaikat, hogy ezáltal egyszersmind az ellenséget is gyengítették. Ez a hadászat mindvégig sikeresnek bizonyult. Csehország nagy ellenséges koalícióval — Németország—Magyarország és Ausztria — vette fel a harcot, s nemcsak függetlenségét őrizte meg, hanem ellenfeleit is defenzívába kényszerítette. A husziták lipanyi vereségét sem ezek a külső hatalmak, hanem a huszitizmussal szembeforduló feudális és polgári ellenzék idézte elő.

*

Míg a forradalmi jelleg elsősorban a hadászatot, a felkelőseregek másik közös vonása, jelesül, hogy túlnyomó részben gyalogságból állottak, inkább a harcászatot befolyásolta. A csapatok összetételére nézve bizonyos kivételt a magyarországi parasztháborúk katonasága jelentett, mivel a lovasság itt lényegesen nagyobb számarányú volt, mint Európa más országaiban, s ez — egyelőre még pontosan meg nem határozható mértékben — Dózsa seregének összetételét is módosította.

Bár az elmondottakkal szemben ellentmondásosnak látszik, a lovasság hiánya csökkentette az antifeudális felkelések harcértékét. A nehézlóvasság rohamát ugyanis csak jól képzett és jól felszerelt, fegyelmezett gyalogság tudta megtörni. A lovasság ellen való védekezés idők folyamán számos olyan gyalogos típust alakított ki, amelyek lassanként egészen más arculatot adtak a hadviselésnek, s újból előtérbe állították a gyalogságot, mint csatadöntő fegyvernemet. A korábbiakban már említettük, hogy az új gyalogság — a janicsároktól és az angol íjászoktól eltekintve — olyan országok paraszti és városi elemeiből származott, amelyekben a feudalizmus vagy még nem fejlődött ki teljesen, s így a nemesség katonai monopóliuma sem alakulhatott ki — Svájc és lényegében Spanyolország —, vagy a feltörekvő polgárság már olyan erőt képviselt, hogy megteremthette saját katonaságát. (Németalföld és Csehország)

Azokban az országokban viszont, ahol a nemesség biztosan őrizte katonai monopóliumát — mindenekelőtt Franciaország —, nem fejlődhetett ki számottevő gyalogság. A jacques-ok elszántan harcoltak, ám valamennyi nyílt ütközetüket elvesztették. Hasonlóan kudarcot vallott több mint egy századdal később az a kísérlet, hogy az angol íjászok példáját követve Franciaországban is megteremtsék a szabad íjászok — franc-archer-ek — intézményét. Erre a szabad parasztság és a jó gyalogság között fennálló összefüggésre már Bacon — és nyomában Marx is rámutatott.

Érdeemes az új antifeudális eredetű gyalogos típusok útját végigkísérnünk. A XIV. századig csak védelemre használták a városi és parasztkatonákból rekrutálódott gyalogcsapatokat, s itt sem nagy sikerrel. Csupán két gyalogos: az itáliai és a hamar elzsoldosodó brabanti állta meg a helyét.

Még lényegében defenzív jellegű, a XV. század első felének legfejlettebb gyalogos típusa: a huszita gyalogos is. Rendkívül nagy előnye: a tűzfegyverek fokozott használata és mozgó erődje, a szekérvár. Mivel a huszita seregek megfelelő lovassággal is rendelkeztek, a szekérvár és a lovasság együttműködése változatos, sokrétű és igen eredményes harcot tett lehetővé.

A később példaképnek tekintett svájci gyalogság is kezdetben csupán defenzív sikerekre tekinthetett vissza. A XV. században viszont már valamennyi gyalogos típust megelőzve nyílt harcban támadólag is legyőzte a lovagi hadsereg elitjének tartott burgundi gens d'armes-eket. Többé-kevésbé úgy harcoltak mint a régi görög hopliták. Négyszögoszlopba tömörülve, hosszú lándzsáikat előreszegezve támadták a lovasságot. (Az egykori hoplitáktól eltérően kb. minden negyedik-ötödik svájci gyalogos puskával is fel volt fegyverezve.)

A fejlődést a regulárisá vált németalföldi gyalogság tetőzte be. A parasztfelkelő „koldusok” utódai jól fizetett, hivatásos zsoldoskatonákká alakultak át. Működésükkel be is fejeződik a korai antifeudális felkelések fejlődőképes, a hadművészet új elemeit hozó szakasza.

*

E rövid összefoglalással újból azt kívántuk bizonyítani, hogy a XIV—XVI. században beszélhetünk az antifeudális mozgalmak hadművészetéről, amely egyes esetekben — cseh-husziták, svájciak, németalföldi gyalogság — a fejlődés legmagasabb szintjét jelenti. Ez újból azt látszik igazolni, hogy a XIV—XVI. századi antifeudális mozgalmak katonailag minőségileg mások voltak, mint a megelőző századok hasonló megmozdulásai, esetenként katonailag a siker reményében harcolhattak a feudális elnyomás ellen.

A későbbiekben megváltoztak a viszonyok. A feudális társadalmi rend és hadserege átmenetileg újból megerősödött. Ez eleve kudarcra ítélte mindazokat az antifeudális mozgalmakat, amelyek nem a városi polgárság vezetéssel és nem össznépi bázisra támaszkodva, új társadalmi rend létrehozásának forradalmi igényével robbantak ki.

Ezek azonban már a nagy polgári forradalmak, melyek a társadalmi és gazdasági átalakulás mellett — éppen sikerük egyik lényeges előfeltételként — a hadügyben is gyökeresen új, forradalmi változásokat hoztak.

*

A továbbiakban megkíséreljük, hogy második kérdésünkre is választ adjunk; hogyan határozhatjuk meg a XIV—XVI. századi antifeudális mozgalmak sikerének katonai előfeltételeit.

Előjáróban le kell szögeznünk, hogy a nagy polgári forradalmak előtt valamennyi antifeudális mozgalom csak részeredményeket hozhatott. Az első, amely valóban a maximumot érte el, a németalföldi forradalom és szabadságharc volt, amely nemcsak az ország egy ré-

szének függetlenségét harcolta ki, hanem társadalmi és gazdasági céljainak jelentős részét is meg tudta valósítani.

Ezenkívül egyedül a svájci konföderáció ért el maradandó eredményeket: biztosította függetlenségét és ezáltal a maga sajátos, nem forradalmi, ám haladó társadalmi rendszerének fennmaradását és továbbfejlődését.

Nézetünk szerint az antifeudális felkelés sikeres megvívásához az alábbi előfeltételek voltak szükségesek:

- megfelelő társadalmi és gazdasági fejlettség;
- széles tömegbázis;
- reális társadalmi, gazdasági és politikai program;
- forradalmi helyzet vagy háború, az uralkodó osztály pillanatnyi vagy állandó gyengesége;
- egységes vezetés, a polgárság irányító, meghatározó szerepe; — új típusú hatékony hadművészet, ami magában foglalja az élenjáró gyalogságot, megfelelő tüzérséggel és lovassággal kiegészítve, regularizálódást, hadügyi újításokat és reformokat;
- egyéb sajátos tényezők, főleg terepviszonyok.

Könnyen felismerhető, hogy ezek a későbbi burzsoá forradalom előfeltételei, amelyek a tárgyalt időszakban csak a németalföldi polgári forradalomban fedezhetők fel. Ez utóbbi tulajdonképpen a fejlődés magasabb szintjét képviseli már mint az általunk tárgyalt többi mozgalom, elemzését mégis fontosnak tartjuk: egyfelől határesetnek tekintjük a korábbi antifeudális mozgalmak és a későbbi polgári forradalmak között, másfelől kitűnő összehasonlítási alapként használhatjuk vizsgálatainknál.

Nézzük meg ezek után, hogy az általunk felállított kritériumok alapján, hogyan magyarázható meg az egyes jelentősebb mozgalmak részsikere vagy kudarca.

Elemzésünket érdekes összehasonlítással kezdjük: a huszita mozgalom mind társadalmi fejlettségét, mind ideológiai megalapozottságát, mind hadseregének effektivitását, korszerűségét — és létszámát — tekintve felülmúlta a helvét konföderációt, mégis elbukott. Oka: még nem teremtődtek meg a társadalmi változás reális előfeltételei, ez megbontotta a korábbi össznépi társadalmi bázist, és a huszitizmus ellen fordította a városok egy részét és az ezekkel együttműködő, kapitalizálódni kezdő nemességet.

Svájc sikerét ezzel szemben annak köszönhette, hogy a függetlenség kérdésében egységes és szilárd tömegbázisra támaszkodhatott, hadügye teljes mértékben megfelelt a követelményeknek, s végezetül a sajátos tényezők is kedvezően alakultak számára: a hegyes, elzárt területre ellenségei nehezen hatolhattak be. Könnyen végezhetünk a XIV. századi angol és francia parasztmozgalmak értékelésével. Bár az uralkodó osztály pillanatnyi gyengesége és az elnyomott osztályok bizonyos, változásokat követelő társadalmi és gazdasági fejlettsége, kétségkívül fönnállt, a siker többi előfeltétele hiányzott. Így a felkelések gyors leverése hamar bekövetkezett. Az angol

és a francia társadalom fejlettsége azonban már olyan fokot ért el, hogy a vereség ellenére nem romlott, hanem ellenkezőleg, javult a parasztság és főleg a városi polgárság helyzete. — e mozgalmak tehát katonai vereségük ellenére is hoztak kézzelfogható eredményeket.

Hasonlóak voltak, bár szilárdabb bázisra épültek, a kor városi felkelései is. Közöttük a két legjelentősebb, a flandriai városok felkelése a francia király ellen a XIV. század első évtizedeiben, és a spanyol *commuñeros*-mozgalom volt 1520—22-ben. A flandriai mozgalmakat az egységes tömegbázis hiánya, illetve — a parasztfelkelésekhez hasonlóan — széthúzás gyengítette; valamennyi város csak saját szabadságáért küzdött, s féltékenyen nézte a túlságosan hatalmasra vált Gent törekvéseit. Ugyanez a szétagoltság jellemezte a többi városi mozgalmat is. Párizs például a XIV—XV. században több mint tíz alkalommal fogott fegyvert hűbérura, a király ellen, de sohasem talált szövetségesre. (Kivéve 1358-ban, ekkor viszont a párizsiak hagyták cserben paraszti szövetségeseiket.)

Fejlettebb szintet képviselt a spanyol *commuñeros*-mozgalom. Bukását egyfelől az okozta, hogy a spanyol társadalom még nem volt érett forradalmi változásokra, másfelől az ellenség, a királyi hatalom, katonailag túlságosan is erősnek bizonyult — Spanyolország ekkor Franciaország és a török birodalom mellett Európa legnagyobb katonai hatalmának számított.

Tanulságos a német parasztháború története. A bukás itt több okra vezethető vissza. Habár a siker feltételei általában adottak is voltak, nevezetesen: a parasztok jól felszerelt és megszervezett osztagai messze túllépték az ellenük felvonuló feudális erők létszámát, az ellenség, a feudális uralkodó osztály megosztott és gyenge volt, a városok jóindulatú érdeklődéssel figyelték a parasztok harcát, egyesek támogatták is őket, Münzer Tamás személyében kiemelkedő forradalmi ideológussal és politikai vezetővel is rendelkeztek, a német parasztháború mégis viszonylag gyorsan elbukott. Az okok abban keresendők, hogy egységes vezetés nem fejlődött ki, s nem jöttek létre a katonai előfeltételek sem. A parasztseregek ugyanis hiába utánózták szervezésben és harcéljárásban a Landsknechteket, a hivatásos katonaság fölénye a harcászatban hamar megnyilvánult a rosszul vezetett és nem kellően szilárd paraszttömegek felett. Súlyosan hátráltatta a parasztok harcait a lovasság hiánya is, ami határozott harcászati fölényt biztosított a nemességnek. Egységes vezetéssel a parasztok ugyan hadászatiilag ellensúlyozhatták volna harcászati hátrányukat, de, mint láttuk, erre sem voltak képesek. S ez törvényszerűen a parasztháború vereségéhez vezetett.

A Dózsa vezette parasztháború potenciális lehetőségeit tekintve néhány vonatkozásban felülmúlta az antifeudális felkelések többségét, az ellenség, a feudális uralkodó osztály és képviselője, a királyi hatalom, rendkívül gyenge és megosztott volt. A feudális hadsereg is alacsony színvonalon állott, sem korszerű gyalogsággal, sem elegendő nehézlovassággal, sem tapasztalt vezetéssel nem rendelkezett. Ezzel szemben a parasztsereg egységes vezetése hamar létrejött, ami az

első szakaszban jelentős sikereket eredményezett. De a többi feltétel hiánya (főleg a városok távolmaradása) megakadályozta a kezdeti sikerek továbbfejlesztését, ami végül is a háború kudarcához vezetett.

A németalföldi forradalom és szabadságharc messze felette állt az említett antifeudális mozgalmaknak. A siker feltételei a polgári forradalom megvívásának irányába hatottak.

Európa akkor leggazdagabb polgársága a paraszti és városi tömegekre támaszkodva fegyvert ragadott a gyűlölt spanyol feudális elnyomás ellen. A harcot a függetlenségben érdekelt nemesség is támogatta, sőt egyes kimagasló képviselői — Egmont és Horn grófok, majd az orániai hercegek vezetőszerpet is vállaltak. Vezetésükkel fegyelmezett, megbízható, jól képzett zsoldosgyalogság viselte a harcok súlyát, amely néhány évtizedig Európa legfejlettebb, legmagasabb harcértékű fegyveres erejének bizonyult.

Fejtegetéseinknek ezzel végéhez értünk. A kutatás jelenlegi állása még nem teszi lehetővé, hogy a fentebb vázolt lényeges hadtörténeti kérdések valamennyiének megoldására kísérletet tegyünk. Csupán azt kívántuk bizonyítani, hogy az antifeudális harcok hadművészetéről igenis beszélhetünk, sőt ez a hadművészet az egyetemes hadművészet fejlődésének jelentős fejezetét alkotja.